

MISVATTINGEN OVER DE SHOAH IN NEDERLAND

Guus Luijters

MISVATTINGEN
OVER DE SHOAH
IN NEDERLAND

Nieuw Amsterdam

© 2025 Guus Luijters / Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon

Foto auteur © Tessa Posthuma de Boer

NUR 680

ISBN 9789046833766

www.nieuwamsterdam.nl

Nieuw Amsterdam maakt deel uit van Park Uitgevers

Wij zijn vertrokken en komen
niet terug mijn vader mijn moeder
mijn broers en duizend anderen
in een trein geladen zijn wij

afgevoerd ik heb niet gezwaaid
ik heb niet omgekeken
ik ben gegaan en kom niet terug

Sientje Abram (1931-1942) in *Sterrenlied*

Vooraf

Sinds mijn vroege jeugd hoor ik, oorlogskind, verhalen over ‘de oorlog’, de aanduiding die in Nederland over het algemeen gebruikt wordt als het over de bezetting gaat. Zoals het woord ‘oorlog’ hier feitelijk niet klopt, blijken ook de verhalen die ik hoorde vaak niet te kloppen. In een van mijn vroegste herinneringen zit ik bij mijn vader achterop de fiets (mijn armen om zijn middel, mijn voeten in de fietstassen, zeg ik er altijd bij als ik het vertel) en rijden we door een geheel ontakelde buurt, het zal de Amsterdamse Rapenburgerstraat anno 1948 zijn geweest. Je keek dwars door de huizen heen, ze hadden geen ramen, en daar waar de deuren hadden gezeten, waren ze dichtgetimmerd. Overal waren stenen muren gemetseld, die verdere sloop moesten voorkomen. Op straat liet geen mens zich zien.

‘Waar is iedereen?’ vroeg ik mijn vader.

‘Weg,’ zei mijn vader, ‘iedereen is weg.’

Wat niet gelogen was, maar ook geen waarheid. Op zijn best was het een halve waarheid, zoals alle verhalen die ik als kind over de oorlog hoorde halve waarheden waren, die altijd één ding verzwegen: de Shoah zoals die zich in de stad voor de ogen van zijn bewoners heeft voltrokken.

Niet-Joodse kinderen van mijn generatie wisten van alles over etensbonnen en textielpunten, bomscherven, gaar-

keukens, groene politie, zwarte politie, schietpartijen, publieke executies waarbij voorbijgangers gedwongen werden toe te kijken, overvallen op distributiekantoren, spertijd en avondklok, verduistering, het vervalsen van persoonsbewijzen, onderduiken om niet als dwangarbeider naar Duitsland gevoerd te worden, hongertochten, zwarte handelaren, verraderlijke NSB'ers, landverraders en SS'ers, en het verzet dat ieder jaar op de 4de mei plechtig werd herdacht, maar over het lot van de Joden werd niet gesproken. Ja, ze waren uit hun huizen gehaald, maar wat konden wij daaraan doen? Niets, want de Duitsers hadden wapens en wij alleen onze blote handen. Wat kon je beginnen? Als ze je erop betrapten dat je naar de tram keek die 's nachts naar het station reed, schoten de Duitsers je dood. Zoals ze je ook doodschoten als je Joden verborg. En hoe had dat trouwens gemoeten, dat verbergen? In de linnenkast?

Ik heb zes jaar op de lagere en zes jaar op de middelbare school gezeten, en in die twaalf jaar heb ik veel geleerd over Floris V, over hoog- en laagveen, en van de Franse Revolutie wist ik alles, maar over de Shoah is tijdens mijn schooltijd geen woord gevallen. De enige keer dat ik via school iets over Joden hoorde, was tijdens een uitje naar de synagoge in de Obrechtstraat, georganiseerd door de dominee die in het kader van onze algemene ontwikkeling les over de Bijbel kwam geven. Hij liet ons weten dat Joden vervolgd werden omdat ze de Heere Jezus hadden vermoord. Het Bijbeluurtje heb ik daarna gelaten voor wat het was.

Maar op de laatste school die ik aandeed, het Spinoza Lyceum, zaten relatief veel Joodse kinderen. Die kinderen waren net zo oud als ik, een jaar of zestien. Wie als Joods kind in 1959 zestien was, was dat niet op een gewone manier

geworden. Van hen hoorde ik, voorzichtig, de eerste verhalen: over het hek gegooid in Westerbork, door hun moeder weggeven in de tram, verhalen over de tantes die bij een vriendin thuis altijd zaten te kaarten en stuk voor stuk cijfers op hun arm getatoeëerd hadden staan.

Als de verhalen eenmaal loskomen blijven ze komen, en na het verschijnen van Jacques Pressers *Ondergang* in 1965 zwol de stroom aan. Auschwitz, Bergen-Belsen, deportatie, verraad, moord, Joodse Raad. Maar pas toen ik begon te werken aan het boek dat in 2012 is verschenen als *In Memoriam. De gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen*, ben ik me serieus met de Shoah gaan bezighouden.

Al snel bleek dat veel verhalen die ik kende geen hout sneden en bij nadere beschouwing niet bleken te kloppen. Ik heb het niet over de verhalen die door Shoah-ontkenners de wereld in geholpen worden: met hen wil ik niets te maken hebben, met hen polemiseer ik niet. Waar ik het over wil hebben, zijn de idées reçues zoals die in de loop van de tijd over de Shoah zijn ontstaan, misverstanden en misvattingen die zich zonder kwade bedoelingen in ons collectief geheugen hebben genesteld, en ongemerkt haast waar zijn geworden.

U weet natuurlijk dat van de 64 deportatietreinen die vanuit Nederland naar Auschwitz gingen, er slechts drie door de poort van Birkenau het kamp zijn binnengereden. Maar in de talloze gesprekken die ik in de afgelopen jaren over de Shoah heb gevoerd, bleek dat veel andere mensen dat niet weten. Vrijwel iedereen dacht dat de Joden die vanuit Nederland in Birkenau belandden onder de beruchte poort zijn doorgestaan en op het perron in het kamp door

Josef Mengele aan selectie zijn onderworpen alvorens naar de gaskamers gevoerd te worden.

Dit soort misvattingen zijn niet voor niets in ons collectief bewustzijn beland en ik besef dat het een illusie is te denken dat ze zullen verdwijnen door op hun onjuistheid te wijzen. Toch heb ik in dit pamflet een poging willen wagen een aantal van die misverstanden uit de wereld te helpen, niet in het minst omdat het vaak de slachtoffers zijn die er in onze idées reünes slecht van afkomen. Zo is het grootschalige Joodse verzet vrijwel onzichtbaar gebleven omdat het niet strookt met het beeld van het verzet zoals dat na de oorlog is ontstaan, met zijn BS'ers en hun helmen en stenguns, met de dappere koeriersters, de overvallen, liquidaties, illegale kranten en verborgen zenders.

Als het me lukte het beeld van het Joodse verzet te laten kantelen, zou ik mijn missie al als geslaagd willen beschouwen.

Nog enkele opmerkingen:

Ik gebruik het woord 'Shoah', omdat ik het woord als een goed en waardig woord beschouw, terwijl het woord 'Holocaust' mij onweerstaanbaar doet denken aan een goedkope tv-serie. Verder wil ik erop wijzen dat het onmogelijk is te ontsnappen aan de naziterminologie. Een 'Jood' is in wat volgt vrijwel altijd iemand die door de nazi's als Jood is bestempeld, dit wil zeggen iemand die vermoord moet worden. Woorden als 'transport', 'transportlijst', 'emigratie', 'arbeidsinzet', 'doorgangskamp', 'concentratiekamp', 'het Oosten' en 'Joodse Raad' zijn vrijwel altijd nazistische eufemismen waarachter zich moord en doodslag schuilhouden.

Zeven boeken heb ik gewijd aan de Shoah zoals die zich in Nederland heeft voltrokken. Ze gaan over de kinderen die in de maanden dat de moordenaars vrij spel hadden hun slachtoffer zijn geworden. Over *In Memoriam* (2012) en *Rapenburgerstraat* (2018) heb ik tentoonstellingen in het Amsterdams Stadsarchief helpen samenstellen. De *In Memoriam* tentoonstelling is twee jaar in Israël geweest. Samen met Willy Lindwer maakte ik de documentaire *Verdwenen stad* terwijl ik nauw betrokken was bij het tot stand komen van zijn *Herinneringen aan een vermoord kind*.

Dit is mijn laatste boek over de Shoah. Niet omdat er niets meer te zeggen valt, maar omdat mijn tijd op is, en ik het niet meer zeggen kan.

Rest mij iedereen te bedanken die mij bij het tot stand komen van dit boek heeft geholpen.

Guus Luijters

Amsterdam, oktober 2024

1

Misvatting: Van antisemitisme was in Nederland voor de oorlog nauwelijks sprake

Deze veelgehoorde bewering is volstrekt in tegenspraak met het volledig geaccepteerde, zogeheten 'alledaags antisemitisme' dat sinds mensenheugenis niet alleen in Nederland maar overal in Europa bestond. Wie de brieven van zijn geliefde negentiende-eeuwse Franse schrijvers, schilders en componisten leest, zullen de haren menigmaal te berge rijzen. Uitzonderingen als Émile Zola daargelaten, houden ze er de verschrikkelijkste meningen over Joden op na. Wie denkt dat kunstenaars en intellectuelen hun mening bijstellen wanneer een aantal decennia later fascisme en nazisme opkomen, komt bedrogen uit. De schrijver Louis-Ferdinand Céline, de in Frankrijk en in Nederland nog altijd op handen gedragen racist en collaborateur die tot zijn vlucht naar Duitsland voortdurend klaagde dat er niet genoeg Joden werden vermoord en die niet te beroerd was om zijn steentje bij te dragen door regelmatig mensen aan te geven, was niet de enige nazisymphisant in de jaren dertig van de vorige eeuw, en stond als antisemiet zeker niet alleen.

In Nederland gaf onze koningin het goede voorbeeld door haar dochter met een (voormalige) SS'er te laten trouwen en de komst van een vluchtelingenkamp voor Joden tegen te houden omdat het naar haar mening te dicht (twaalf kilometer) bij haar buitenverblijf lag. En ook in Nederland

hadden schrijvers als E. du Perron, Menno ter Braak, Jan Greshoff en Adriaan Roland Holst met Joden niet veel op.

‘Het gaat dan meestal,’ schrijft Kees Snoek in zijn biografie *E. du Perron*, ‘om negatieve karakterisering van personen, waarbij door het gebruik van termen als “joderigheid” en “smous” een verband werd gelegd met hun joodsheid.’ Ter geruststelling voegt Snoek hieraan toe dat ‘dit vulgair-antisemitisme geenszins de automatische associatie [heeft] die we tegenwoordig maken met “ordinaire molestaties laat staan met erger”.’

‘Niet-politiek antisemitisme’ heette dit ook wel, waarmee bedoeld werd dat het deftiger was dan het antisemitisme van de straat. Het zal eraan gelegen hebben hoe je het woord ‘smous’ uitsprak. Dit antisemitisme werd je pas kwalijk genomen als je, zoals de dichter J.C. Bloem, lid was van de NSB. Over hem schreef Du Perron: ‘Die gaga-idioot van een Jacques Bloem, [die meeloopt] in de gelederen van ir. Mussert met een nazi-insigne op zijn genevermaag.’ U zult zich misschien afvragen of dit dezelfde Jacques Bloem is die na de bevrijding, in opdracht, het mooie bevrijdingsvers schreef met de regel ‘en geen van de ongeborenen zal de vrijheid ooit zo beseffen’. Jawel, dat is hem. Tijdens de bezetting waren de schellen hem kennelijk van de ogen gevallen. Bloem weigerde lid te worden van de Kultuurkamer.

Schrijfster Dola de Jong kwam uit een geheel geassimileerd gezin. Ze waren Nederlanders en van antisemitisme hadden ze nooit iets gemerkt. Op een zaterdagmiddag, het was begin 1940, ging Dola met een vriendin collecteren voor de Joodse vluchtelingenhulp, op de Albert Cuypmarkt, bij de Van Woustraat. Wat ze daar allemaal over zich heen kreeg, deed haar besluiten Nederland ogenblikkelijk te

verlaten. Haar ouders kon ze niet overtuigen. Zij bleven in Nederland, ervan overtuigd dat ze hier als staatsburgers beschermd zouden zijn. Ze werden allebei vermoord.

Bij de film *Verdwenen Stad* vertelt Willy Lindwer (met wie ik het gelijknamige boek schreef) een anekdote over zijn vriend mr. Gerard Polak. Meteen na de Duitse inval van 10 mei 1940 werd hij door zijn buurman aangesproken met de woorden: 'Nu zullen jullie het wel moeilijk krijgen.' 'Jullie' is Jodenvolk.

2

Misvatting: In Nederland waren we slecht op de hoogte van de gebeurtenissen in Duitsland tussen 1933 en het uitbreken van de oorlog.

Mijn moeder werkte voor de oorlog als monotypiste bij drukkerij Weduwe G. van Soest. Aan de monotypemachine naast haar zat juffrouw Snijders. Juffrouw Snijders was ouder dan mijn moeder, maar toch werden ze vriendinnen, drukkerijvriendinnen. Samen hadden ze een kastje waarin ze hun spulletjes konden opbergen. Door een van de laden uit het kastje te verwijderen, was er genoeg ruimte ontstaan om op een elektrisch plaatje illegaal de koffie en chocolademelk te bereiden die vervolgens illegaal opgedronken werd.

‘De hele drukkerij was jaloers op ons,’ zei mijn moeder. ‘Zelfs de chef van de zetterij kwam weleens om een kopje chocola vragen.’

Juffrouw Snijders was een Jodin. Mijn moeder, die thuis *Het Volk* las, begon haar aan het einde van de jaren dertig te waarschuwen voor de gevaren die haar bedreigden als we in oorlog raakten met Duitsland. Maar juffrouw Snijders geloofde er niks van.

‘Die rooie hetzekrant van jou,’ zei ze tegen mijn moeder. Zelf las ze het *Algemeen Handelsblad*, waarin Max Blokzijl niets dan goeds over de NSDAP en het nieuwe Duitsland te melden had.

Nadat mijn moeder op 12 mei 1940 met mijn vader was getrouwd, moest ze stoppen met werken. Toen ze elkaar

niet meer dagelijks zagen, verwaterde het contact met juffrouw Snijders. Op een gegeven ogenblik kwam mijn moeder tot de ontdekking dat haar vriendin was verdwenen.

‘Ze is niet meer teruggekomen. Had ze maar naar mij geluisterd, maar nee, ze luisterde liever naar Max Blokzijl.’

Wat mijn moeder kennelijk niet wist wanneer ze sprak over Max Blokzijl, is dat Blokzijl voor de Duitse inval zijn nazisympathieën altijd verborgen heeft gehouden en de objectieve berichtgever speelde, maar na de inval uit de kast kwam. Zoals meer schrijvers trouwens. Anton Koolhaas bijvoorbeeld bejubelde in 1941 in *NRC Der ewige Jude* (zoals Michelangelo Antonioni dat in Italië deed, hij was dus in goed gezelschap) en Ed. Hoornik publiceerde nog op 31 juli 1941 in het *Algemeen Handelsblad* een interview met de met de nazi's collaborerende schrijver Henri Bruning, door Hoornik ‘een denker van formaat’ genoemd, die ook aan tegenstanders als dr. Menno ter Braak grote waardering en ontzag wist af te dwingen. Hij ontlokte uitspraken aan Bruning als:

God behoede Europa en ook ons Vaderland voor een nederlaag van het huidige Duitsland. Niet alleen om óns lot dan en het lot der overige Europese volken, maar omdat de strijd van het huidige Duitsland een GOEDE strijd is: de definitieve en volledige vrij-making van de Germaanse mens, van het Germaanse wezen: de definitieve en volledige vrijmaking in een even sterke (trouwe) als eenvoudige gebondenheid aan de waarachtige waarden en plichten van dit leven.

Hoewel dus heel wat schrijvers en journalisten pas na de inval hun ware sympathieën toonden, zal de gemiddelde krantenlezer ook voor die tijd vrij goed geweten hebben wat er in Duitsland speelde. De Kristallnacht stond op alle voorpagina's. Maar wie het *Handelsblad* las wist niet wat er in *Het Volk* stond en omgekeerd, behalve dat het nieuws in de andere krant niet deugde: de interpretatie en de appreciatie van de gebeurtenissen zullen sterk uiteen hebben gelopen. Sommigen dachten dat er iets groots werd verricht, want de treinen reden op tijd, er was geen werkloosheid meer en iedereen had een auto, anderen zagen een politiestaat waarin allerlei groepen zoals Joden, communisten, kunstenaars, homoseksuelen en soci's vervolgd werden.

Officieel was Hitler een bevriend staatshoofd (dat onder geen beding beledigd mocht worden) en ik denk dat ook onder de tegenstanders van het regime gedacht werd dat het allemaal niet zo'n vaart zou lopen. Hoewel Hitler in woord en geschrift regelmatig liet weten dat de Joden uitgeroeid moesten worden en dat hij daarvoor zou zorgen, lijkt men hem ook in dezen niet echt serieus te hebben genomen.

3

Misvatting: Met de Ariërverklaring verklaarde je een ariër te zijn.

'Ariërverklaring', stond er boven het formulier dat de Nederlandse ambtenaren op 18 oktober 1940 voorgelegd kregen. Door het in te vullen en te ondertekenen, verklaarde je een ariër te zijn (wat dat ook moge wezen). Tenminste, zo lijkt het: in werkelijkheid verklaarde je geen Jood te zijn. Wat en wie een Jood was, was in diezelfde periode ook besloten en staat in een soort PS op het te ondertekenen formulier vermeld:

Artikel 11 Verordening 211/1941 luidt:

- 1) *Jood in de zin dezer Verordening zijn:
1e degenen die van meer dan één voljoodse grootouder stammen;
2e andere dan onder 1 aangeduide personen, die hetzij op 9 Mei 1940 tot de joods-kerkelijke gemeenschap hebben behoord of na die datum daarin zijn opgenomen.*
- 2) *Als Joods vermaagschapt persoon in de zin van deze Verordening wordt beschouwd degene, die met een persoon als bedoeld in lid 1 is gehuwd of daarmee in concubinaat leeft.*
- 3) *Een grootouder wordt zonder meer als voljoods aangemerkt, wanneer deze tot de joods-kerkelijke gemeenschap heeft behoord.*

De formulering heeft, enkele wijzigingen daargelaten, tot het einde van de bezetting en bij het moorden dienstgedaan.

Weinigen lijken het gevaar van de 'Ariërverklaring' te hebben onderkend, het document is in ieder geval massaal ingevuld en ondertekend. Presser citeert een secretaris-generaal die zegt: 'Als Nederlandse autoriteit hadden we toch eigenlijk wel kunnen voorzien, wat er op komst was: wij hadden immers de ontwikkeling van de Hitlertijd van vóór de oorlog meegemaakt. (...) Ik heb er spijt van, dat ik de z.g. Ariërverklaring heb ondertekend. Het lag echter eigenlijk een beetje in de toenmalige sfeer dat het wel gebeurde.' Ook haalt Presser de volgende notitie aan: 'Doelbewuste leiding, die het parool gaf "niet tekenen" ontbrak.'

Na de Ariërverklaring wist de bezetter precies welke ambtenaar Jood was en welke niet, en wie er dus ontslagen moesten worden, wat dan ook gebeurde. 'Op een ochtend klonk de bel,' schrijft Presser, 'aan de trap stond een nog nooit geziene postbode en men wist het.'

Hij wijst er nadrukkelijk op dat de maatregel ook de hoogstgeplaatste Jood in Nederland trof, te weten mr. L.E. Visser, president van de Hoge Raad. In zijn na de oorlog verschenen boek *De Hoge Raad der Nederlanden tijdens de bezetting* schreef N.C.M.A. van den Dries dat de Hoge Raad 'zijn Joodse President door de bezetter als een minderwaardige Nederlander ter zijde (heeft) laten schuiven zonder openlijk protest tegen deze inbreuk op een der allerfundamenteelste beginselen onzer rechtsorde en zonder daaraan voor eigen verdere houding consequenties te verbinden.'

De volgende registratiemaatregel, die van 10 januari 1941,